

Gróf Esterházy Kálmán élete.

Az újabbkori Erdély egyik legjelesebb fiát, az országos közélet egyik általánosan tisztelt s nagyrabecsült kitünőségét, fajunk egy igazi ékességét veszítette el *Esterházy* Kálmán grófban.

Megérte, hogy még ő maga is szemtanúja lehessen annak, miként tűnik el már-már a legenda szívárványos ködébe az egész korszak, melyben az életre indult. Megérte majdnem mindennek az eltemetetését, elporladását, a mi akkor volt. Megérte, hogy már csak régen-múlt idők elevenholt emlékeként lássa tiszteltetni azt az egynehány törődött aggastyánt, a kit abból a korból kivüle még köztünk felejtett a sors.

Azt azonban nem érte meg, hogy őt magát is ily *emléknek* tisztelhessek. Mert életteljes, aktív szerve maradt a nemzettestnek mindvégig. Aktív, nemes szerv, a kinek működésétől még mindig várhattunk valamit és a kinek kiszakításával a halál fájdalmas sebet ejtett rajtunk.

Nyolczvanhat éves volt és elhunytát mégis korainak kell mondanunk. Eljutott az emberi élet szélső határáig és koporsójánál mégsem csupán egy fényes múlt emlékei töltötték el szívünket, hanem a keserűség is, hogy jövendő éveikhez fűzött reményeket vitt magával sírjába. Ha oszlopot állítanak föléje, ennek tört-oszlopnak kell lennie, mint azoké, a kiktől még sokat várt az élet.

Az ősrégi, híres nemzetség cseszneki ágából származott és nagyatyja, János gróf, volt az első Esterházy, kitől az *erdélyi ágnak* nálunk való megtelepedését számíthatjuk.

János gróf — mint nemzetségének sok más tagja — kiváló szerepet vitt a közéletben. Nagyszombatban megkezdett tanulmányait Bécsben végezván, hatodfél évtizedre terjedő állami szolgálatát huszonhárom éves korában (1777-ben) Ausztriában kezdte meg, mint alsóausztriai kormánytanácsos. Öt évvel később Erdélybe került, a hol anyai réven szintén voltak birtokai s főkormányiszéki tanácsos lett. 1789-ben kinevezték az egyesült Hunyad- és Zarándvármegyék főispánjává. Három esztendő múltán megkapta a belső titkos tanácsosi méltóságot és 1795-ben erdélyi udvari tanácsosnak s referendáriusnak nevezték ki. 1800-ban négyezer forinttal résztvett a Lučovika-Akadémia alapításában. 1813-ban veszprémmegyei főispán lett és ezt az állását

meg is tartotta 1832 körül történt nyugalomba vonulásáig,¹ ámbar nem sok időt tölthetett vármegyéjében, mert eközben (1822—24 között) másfél évig helyettes erdélyi udvari kancellár volt és különben is mindegyre huzamos ideig tartózkodott Erdélyben s Bécsben. 1825-ben helyettes főajtónálló mester volt, 1827-ben elnöke a törvényhatóságok és beszőgellő helyek rendezésével foglalkozó bizottságnak és 1830-ban, a pozsonyi koronázó országgyűlésen, a főlovászmestert helyettesítette. Ekkor, Ferencz császár-király különös kívánatára, lóháton lefestette magát.

Esterházy János gróf még 1777-ben nőül vette *Bánffy Ágnes* grófnőt, *Bánffy Dénes* gróf erdélyi főlovászmesternek és *Barcsay Ágnes* bárónőnek 1756-ban született leányát, *Bánffy György* grófnak — a későbbi erdélyi kormányzónak — testvérhugát. A grófkisasszony szülői protestánsok voltak; atyja később a római katolikus hitre tért és hogy akkor tizenegy éves leányát (ki már jegyben járt *Teleki Sámuel* gróffal, a későbbi erdélyi udvari kancellárral) szintén a katolikus hitre téríthesse, *Mária Terézia* királynő beleegyezésével, 1767 július 15 én katonai karhatalommal ragadtatta ki a gyermeket Örményesen az ellenálló anya karjai közül és Bécsbe vitette, a hol a következő esztendő januárius havában, az udvar színe előtt, ünnepélyesen áttért a római katolikus hitre. A fiatal grófkisasszony aztán, mint a királynő gyámoltja, Bécsben nyerte további kiképeztetését, *Michna* grófné palotahölgy felügyelete alatt. *Teleki Sámuel* gróffal történt eljegyzése felbontatván, az időközben húsz éves hajadonná serdült grófkisasszony kérésére Esterházy János gróf lépett föl és el is nyerte kezét. A kelengyéről, valamint az esküvőről maga a királynő gondoskodott; az egyházi szertartás, az udvar jelenlétében, a penzingi templomban, a nászlakoma pedig a schönbrunni palotában ment végbe.

A fiatal grófné csillagkeresztes hölgy, majd palotahölgy lett. 1831-ben halt meg Bécsben, kolerában. Férje ugyancsak Bécsben végezte életét, 1840-ben, nyolczvanhat éves korában. Mindaketten az oszlopi családi sirboltban nyugsznak.

Esterházy János gróf magyar érem-gyűjteményét, melynek alapját gyermekkorában vetette meg s melynek némely példányai, különösen az emlékérmek, unikumok, az Erdélyi Múzeumnak hagyományozta.

Esterházy János és *Bánffy Ágnes* frigyéből izmossá nőtt az Esterházy grófok erdélyi ága. Nyolcz fiú- és négy leány-gyermekük született, a kik közül három születésének évében, *Ágnes* leányuk négy éves korában halt meg. A többi mind magas (73-tól 92 évig terjedő) életkort ért el, *Marianna* — *Ruspoli* hercegné — kivételével, ki csak 35 évet élt. Gyermekük közül *Ferencz* az erdélyi főkormányoskéknél, az udvari magyar kancelláriánál, a budai helytartóságnál

¹ Vele történt meg az annak idején nagy port fölvert eset, hogy egy alispán-választásnál tanúsított magatartása miatt a szentgáli nemesek valóság-gal fölzendültek ellene, rátörték a megyeház termének ajtóját, megrohanták, mentéjének egyik ujját le is tépték és csak vadászánaq bátor föllépése mentette ki a halálos veszedelemből.

szolgált, azután Károly-Ambrus főherczeg primás szolgálattelvő kamarása volt. *Alajos* a katonai pályán tüntette ki magát, melytől mint alezredes vonult vissza. *László* erdélyi udvari tanácsos volt, az atya által alapított érem-gyűjteményt számos példánnyal gyarapította és ezt az erdélyi múzeumnak — atya rendelkezése szerint — ő adván át, a gyűjtemény öre részére ötezer forintnyi alapítványt tett. *György* előbb katonai pályára ment, melyen alezredesséig vitte, aztán Ferdinánd trónörökös (utóbb király) szolgálattelvő kamarása lett; elnyerte a titkos tanácsosi méltóságot és bíróalmi főpálczamesteri (Ober-Stabelmeister) rangra emelkedett. *Mihály* mint Kolozs vármegye aljegyzője kezdte meg közszolgálatát; azután a marosvásárhelyi királyi táblánál, majd a főkormányszéknél gyakornokoskodott, innen az erdélyi udvari kancelláriához került, aztán Rajner főherczeg szolgálattelvő kamarása lett és 1817-ben az egyesült udvari kancellária titkárává nevezték ki; kombinációba vették több magas állásra (így megkínálták a flórenczi követséggel és 1830-ban magyarországi udvari kancellárnak volt jelölve), de ezek elől, úgy látszik, kitért; a szabadságharc alatt a honvédelmi bizottmány tagja volt, Világos után várfogságra ítélték, melyből Komáromban hat évet töltött ki, az 1861-diki pesti országgyűlésen a felsőház korelnöke volt és 1874-ben halt meg Pozsonyban, kilenczvenegy éves korában. Mint szenvedélyes zenekedvelő egyike volt azoknak, a kik a gyermek Liszt Ferenczet — hogy tanulmányait folytathassa — anyagi támogatásban részesítették.

János gróf fiai közül *Dénes* (Kálmán gróf édesatyja) 1779-ben született Nagyszébenben. Tanulmányait — mint többi testvérei — ő is Kolozsvárt végezte, huszonöt éven át volt Kolozs vármegye táblabírája, rangjához és családi hagyományaihoz méltóan szerepelt a társadalmi életben, de főleg családjának és gazdaságának élt.

A magyar közéletnek s társadalmi életünknek még nem egy kitünősége sarjadt ki abból az „erdélyi ág”-ból amelynek őse a Mária Terézia korában idetelepedett Esterházy János gróf volt. Azonban messzire kellene kitérnünk, ha e család történeti szerepét végig akarnók kísélni. Ezt úgy is elvégezte már, kire eddig támaszkodtunk, Kálmán gróf tudós testvér bátyja: János; családja monografiájában.²

*

Kálmán grótot szülei — *Esterházy Dénes* gróf és *Haller Czecczilia* grófnő — a leggondosabb nevelésben részesítették. Idegen nyelvek, különösen a franczia és német tanítására akkor is nagy súlyt fektettek a főuri családoknál, de egyébként a nevelés nyelvben és szellemben teljesen magyar volt. Erdélyben ritkaság volt más szellemben nevelt mágnás, még a németesedésnek abban az időszakában is, mikor az anyaországban Széchenyi István, Eötvös József és mások is serdültebb korban tanultak meg magyarul beszélni és írni.

² „Az Esterházy-család és oldalágainak leírása”. Irta gróf Esterházy János. Kézirat gyanánt kiadja herczeg Esterházy Miklós. (Budapest, az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája, 1901.)

Előbb a szülői háznál, aztán egyideig Pesten, de nagyobbbrészt Kolozsvárt folytatott tanulmányait a fiatal gróf 1848-ban végezte be.

Következett volna, hogy — az akkori szokás szerint — néhány évre külföldi egyetemekre menjen, nem is annyira tanulmányai kiegészítése, mint világlátás céljából. Hanem ez már kiesett Esterházy Kálmán neveléséből, mert a honfűkötelesség más tétre szóllította.

Nemcsak rangjánál, de egyéni jeles tulajdonságainál fogva is kora fiatalságától kezdve hangadó volt tanulóársai s általában az ifjúság között. Mint a kolozsvári katolikus főgimnázium kítűnő növendéke, majd pedig mint a liczeumi jogi kurzus hallgatója — a daliás külsejű, lángolóan hazafias érzésű ifjú mágnás a diákság egyik vezére volt. És a közhangulatnak ez a mindenkor s mindenit legérzékenyebb szerve: a diák nép, Kolozsvárt is már jóval előbb megérezte a politikai időváltozást, mielőtt bekövetkezéséről a felnőtteknek bár sejtelmük is lett volna. A három főiskola növendékei és a jogászok között állandó volt a lappangó forrongás és ki-kilobbant lelűkből egy-egy nemzeti követelés, már olyan időben, mikor az elnyomó hatalom még teljes biztosságban érezhette magát. Így a liczeumi jogászok, köztük Esterházy gróf már egy esztendővel a márcziusi napok előtt — 1847-ben azzal a vakmerőnek látszó kéréssel fordultak a főkormányiszéki katolika komisszióhoz, hogy a latin nyelvű tantárgyakat is magyar nyelven adják elé, hogy a hallgatók ne csupán tudják, hanem érezhessék is magukat magyaroknak. A merész folyamodvány valóságos megdöbbenést keltett a főkormányiszéki öreg urak közt. A forradalmárokat majdnem kicsapták az iskolából és csak kegyelemből ítéltek őket egyszerűen szigorú megfedésre.

A jogászok elhallgattak és — vártak. Nem hiába vártak. Mert egy rövid évvel később a főkormányiszék minden hatalma nem lett volna elegendő rábírnivalamelyik professzort, hogy másként tanítson, mint magyarul.

Miközben Esterházy gróf éppen az utolsó félét járta a jogi kurzuson, 1848 februárius 22-én Párisban forradalmi szélvihar támadt, mely máról-holnapra feldöntötte Lajos Fülöp trónját és aztán hihetetlen gyorsasággal végigszágulott fél-Európán. Mindenütt, ahol már előbb fogékony talajra találtak volt a szabadság eszméi, az addig alaktalan vágyak egyszerre tetté formálódtak. Belgiumon, a német államokon, Olaszországon, Ausztrián keresztül a forradalom szele márczius 15-én már Magyarországra érkezett de itt nemsokára a szabadságharcz ciklonjává lett.

A külföldi hírek hatása alatt Kolozsvár lakossága is érthető izgalomban élt. Mindenki nagy dolgokat várt, valami rendkívűlűt, amiről még nem tudott számot adni magának, de bizonyos volt abban, hogy ez új korszakot fog nyitni a nemzet történetében.

Akkor természetesen még nem volt sem távíró, sem vasúti összeköttetésünk Pesttel. A híreket a lassu járású kocsiposta hozta és a magyar fővárosból a hírlapok, levelek legjobb esetben csak negyednapra érkeztek meg Kolozsvárra.

Márczius 19-dikén (egy vasárnapon) villámgyorsan híre ment a

városban, hogy pár nappal előbb Bécsben, majd Pesten nagy dolgok történtek. Beszélték, hogy Teleki József gróf kormányzóhoz³ egy pesti lap — a *Nemzeti Ujság* — érkezett mely már szabad sajtónyomatot s ebben részletesen le vannak írva a két fővárosban lejajlott mozgalmak.

Kolozsvár népét és különösen az ifjúságot lázas nyugtalanság fogta el. Az emberek a Belközép (mai Deák Ferencz) utczában volt postahivatalhoz toltak s azt valósággal ostromolták a lapokért. De hírlap nem volt, mivel a pesti posta, melynek a márczius 16-iki lapokat kellett volna hoznia, éppen azon a napon kimaradt.

A közönségben az a gyanú támadt, hogy a lapok itt vannak, de felsőbb rendeletre tartják vissza. Az ingerült tömeget alig lehetett visszatartani és a nyugalmat úgy ahogy helyreállítani.

Csak másnap — 20-dikán — délután érkezett meg a postakocsi. A postahivatal előtt tömegesen összesereglett emberek egymás kezéből kapkodták ki a frissen érkezett ujságokat. Olyanok körül, akiknek jutott egy-egy lap, rögtön sűrű csoport alakult és nekik hangosan kellett olvasniok a tudósításokat.

Igy értesült Kolozsvár a márczius 15-diki eseményekről.

Még aznap meg volt az erdélyi liberális párt vezérterfíainak értekezlete, melyből fölkerítették a városi tanácsot, hogy lehetőleg már másnapra közgyűlést hívjon össze avégből, hogy a pesti tizenkét pontba foglalt követelések alapján feliratot intézzenek a főkormáayszékhez, kérve az Uniót kimondó országgyűlés mielőbbi összehívásának kieszközölését. Következett márczius 21-dikén a város közgyűlése, pár nappal később s polgárórság felállítása és 28-dikán a Vigadó termében megtartott nagyszabású „reform-lakoma“ zárta be a kolozsvári márcziusi mozgalmak sorozatát.

Mindez, önként érthetőleg, szakadatlan s lelkes utczai tüntetések közt ment végbe, melyekben a vezérszerepet a tanuló ifjúság vitte. *Bethlen* János gróf, a kiváló liberális főúr s az erdélyi nemzeti akció intézője, mindjárt az élső napon magához hívatta az ifjúság vezetőit, köztük Esterházy Kálmán grófot, felhíván általuk a diákságot, hogy a várható demonstrációkban (akkor még csakis így nevezték a tüntetést) mindenesetre vegyen részt, de ezt illő mérséklettel tegye és kihágásoktól tartózkodjék, mert a közrend megőrzése minden jó hazafinak kötelessége.

Esterházyék a maguk és társaik nevében megfogadták, hogy a rendet nemcsak megbolygatni nem fogják, de őrizni is fogják. Ami úgy is történt.

A fiatalság először is hozzálátott piros-fehér-zöld lobogók varratásához, mert ilyen zászló addig itt nem volt. Sebteben hazafias dalokat is tákoltak össze. Furcsák voltak a nóták, melyek akkoriban az erdélyi magyar diákok keblét hevítették. Szózatot, Himnuszt még nem énekeltek és az ifjak úgy segítettek magukon, hogy egyik-másik hazafias tartalmú versre rászabtak valami német nótát — még valczere-

³ A magyar tudományos Akadémia elnöke, *A Hunyadiak kora* szerzője.

ket is — és ilyen melódiákra énekelték a legtúzeőbb magyar költeményeket.

Rossz és idegen dalok voltak ezek. De annál nemesebb és magyarabb volt a szívek érzése, amelylyel énekelték.

A fiatal Esterházy, akire mély hatással voltak a márcziusi események, folytonosan az elsők közt szerepelt a tüntetések rendezésében s vezetésében. Kivilágítások, fáklyásmenetek, más utczi felvonulások s egyéb demonstrációk rendezése körül többnyire ő végezte a munka oroszlanrészét. Ő volt az, aki a márczius 21-diki városi közgyűlés megnyitásakor a városház homlokzatára a város címere mellé kítűzte a legelső nemzetiszín lobogót, ezzel a felirattal: „Unió!” Ugyancsak ő volt, a ki mindjárt ezután nehányadmagával betoppant a gyűlés-terembe, egyenesen az elnöki szék mögé, melyhez három piros-fehérvöld lobogót tűztek és ott is maradva, leírhatatlan lelkesedéssel éljeneztek az egyes szónokokat, kiknek szavaiban csak egy vélemény jutott kifejezésre: a feltétlen csatlakozás a pesti követelésekhez.

Polgári őrség szerveztetvén, abba számos tanuló is beállott. Esterházy a lovas őrség tagja lett és buzgón résztvett az őrzáratokban, melyek alatt különben nem sok dolguk akadt, mivel nagyobb rendezavarás alig fordult elő.

A főiskolákban szorgalmasabban folyt a katonai gyakorlatozás, vívás, mint a tanulás. Az ifjúság csapatokat alakított, melyek előbb szabad időben, de nemsokára a leckeórák idején is exercizáltak. A tanároknak azt felelték, hogy most katona kell a hazának, nem pedig tudós; és hadakozni kell tudni, nem pedig a „quae maribus“-t.

A háborús szellem elharapózásának az lett a vége, hogy mind a három főiskolában, valamint a jogl tanfolyamon a rendesnél hamarabb zárták be a tanévet.

Esterházy Kálmán gróf, végezvén a jogot, az előtt állott, hogy vagy külföldi egyetemre menjen, vagy — szintén korabeli szokást követve — fölesküdjék kancellistának akár a főkormányshékhez, akár az erdélyi királyi táblához.

Mintthogy külföldre menetelről a fenforgó közviszonyok közt nem lehetett szó, Esterházy az utóbbi módozatot választotta. Bevárta az Unió-országgyűlés megnyitását, amikor a királyi táblának ügyis Kolozvára kellett jönnie. Ekkor aztán le is tette a kancellistai esküt s még az országgyűlés alatt megkezdte a hivataloskodást.

Az Unió-törvény szentesítése után megejtetvén a választások az első pesti országgyűlésre, a gyalui kerület képviselőjévé megválasztott Mikes János gróf felszólította Esterházyt, hogy mint követi írnok kísérje el őt Pestre.

Mikes gróf, az Esterházy-család meghítt barátja, e meghívással alkalmat kívánt adni a kiváló tehetségű és nagy reményekre jogosító fiatal grófnak, hogy a nemzeti átalakulás e történelmi fontosságú napjaiban az ő oldalán ismerkedjék meg a haza nagyjaival, az ország központjában forrongó élettel.

A rövid pár hónap alatt, melyet Esterházy mint képviselői írnok (ma ezt titkárnak mondják) Mikes János gróf társaságában Pesten

töltött, érintkezésbe jutott a politikai, írói és művészi világ annyi sok előkelőségével, látóköre annyira kibővült, ítélőképessége annyira megélesedett s ízlése annyira kiforrott, hogy elkövetkezendő közéleti s társadalmi szereplése alapvetésének lehetne ezt a néhány hónapot mondani.

A nemzet nem sokáig élvezhette háborítlanul az alkotmányos-ságot, a reakció csakhamar felütötte fejét és minden eszközzel megkezdte aknamunkáját, — elsőbbed a hazai nemzetiségek körében. Egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek Horvátországból, a rácok földjéről, Erdélyből, — de főleg Bécsből. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a nemzetnek önvédelmi harcra kell készülnie.

Egyszer aztán értesítést kapott Esterházy Kálmán gróf Kolozsvárról, hogy *Mikes* Kelemen és *Bethlen* Gergely grófok megkezdtek a toborzást egy huszárezred alakítására.

A gróf egy pillanatig sem tétovázott. Búcsút mondott Pestnek és hazaindult Kolozsvárra, hogy beálljon huszárnak. Megnyerve ehhez szüleinek örömeit megadott engedélyét, haladéktalanul megjelent a sorozó bizottság előtt. Meg se vizsgálták a délczeg külsejű, erőteljes egészségtől duzzadó ifjút és úgy vették be, mint saját költségén felszerelendő közlegényt (*Gemeiner ex propriis*) az alakulóban levő ezredbe, mely előbb Kossuth Lajos nevét viselte, majd pedig 15-ik Mátyás-huszárezred lett a hivatalos neve. Parancsnoka *Mikes* Kelemen gróf ezredes, másodparancsnoka — kapitányi rangban — *Bethlen* Gergely gróf volt.

Elkezdődtek a gyakorlatok. A napról-napra szaporodó seregnek az első időben csak egyetlenegy képzett oktatója volt, egy kiszolgált huszár-örmester. Lehet képzelni, hogy ez mekkora tekintélynek örvendett az újonczok előtt, akiket lelkes buzgalommal és nagy szigorral abrikolt.

Közben Esterházyék verbunkos körútakra is indultak a városban. Elől cigánybandával, őkmaguk szilaj verbunkos nótákat énekelve, járták be a főbb utcákat, többnyire szép eredménnyel, mert ily alkalomkor sokan csaptak föl huszárnak.

Az ezred szervezése gyorsan ment, mivel vidékről is számosan jelentkeztek. Szorgalmasan folyt a tanítás, az örmesternek munkatársai is akadtak a már kiképzett újonczok között és mire eljött a harcok ideje, az új ezred készen állott, hogy teljesítse kötelességét.

Itt kezd kiszélesedni Esterházy Kálmán gróf szeme előtt a tér, amelyen élete végeig járni fog. Végig kísérni őt ezen az úton, ez idő szerint fegyelmezőbb vázlatos előadásban lehet, mely későbbi, részletes életrajz számára rögzíti meg a muló idő eseményeit.

Derék, jó és vitéz katona volt a fiatal gróf. Közvetlen parancsnoka, *Bethlen* Gergely gróf, már közlegény korában is gyakran bizta meg őt csapatok vezetésével, kockázatosabb feladatok végrehajtásával. A nagylaki nevezetes csata előtt, mikor *Bethlen* soha harcban nem volt *hatvan* huszárral szétvert *négyezer főnyi* oláh tábor, az elővéd vezetésétől visszariadó örmester (a nagytekintélyű kolozsvári abrikoló!) helyébe *Bethlen* a közlegény Esterházyt vezényelte az

elővéd élére. A jeles „Gemeiner ex propriis“ pompásan meg is felelt kényes megbízatásának és azután hősiiesen végig küzdötte a győzelmes csatát, mely neki is tűzkeresztsége volt és melyben többek közt megmentette az utolsó Tholdy (gróf Tholdy Lajos) életét.

Sok izgalmas epizódból, nagy körültekintést, vak engedelmességet, retenthetetlen bátorságot követelő vállalkozásból és vitéz haditettből szövődik Esterházy Kálmán gróf aránylag rövid harci szereplése. Hadnagygyá, utóbb főhadnagygyá Bem tábornok nevezte ki. A vitézségi érdemrendet is tőle nyerte.

Katonai pályájának korai végét vetett az az ágyugolyó, mely 1849 januárius 21-dikén Nagyszében első ostromakor elsodorta jobbkarját.

Ez így történt.

A csata már javában folyt, mikor az akkor már őrnagyi rangban volt Bethlen Gergely gróf rendeletet kapott *Bemtől*, hogy brigádjával gátolja meg az ellenség kirohanását, mely a magyar sereg balszárnyát akarta oldalba támadni. Bethlent, ki egy ágyuüteggel és a Mátyás-huszárok egy századával vonult föl, az ellenség heves tüzeléssel fogadta. Ekkor ágyugolyó érte Esterházy grófot és könyökön felül eltépte jobbkarját, úgy, hogy az már csak néhány izmon csüngött. A gróf ekkor is először katonai kötelességére gondolt. Hátraszólt káplárjának, hogy a sorban foglalja el helyét, mert ő abból kilép; aztán megizente a szakasz tulsó oldalán levő *Geley* káplárnak, hogy vegye át a szakasz parancsnokságát; végül pedig kapitányához — a piski-i hidnál hősiiesen elvérzett *Horváthhoz* — lovagolt és jelentette, hogy megsebesülése miatt távozni kénytelen s szakasza vezetését Geleyre bizta. Erre *Matskássi* Ferencz barátja és *Ádám* Józsi legénye kíséretében ellovagolt a csataterőről, a harczvonal mentén, torony irányában Nagycsúr felé, ott remélve orvosi segítséget kapni.

Az úton, már közel a faluhoz, egy üres municziós szekeret találtak, bakján egy sebesült tűzérrrel. A gróf erejét fogyni érezvén, leszállott lováról és felkapaszkodott a szekér bakjára. Matskássi előrelovagolt, hogy a sebesültek kötözési helyét megkeresse. A szekeret odairányítván, Esterházynak már nem volt ereje leszállani, hanem úgy vették le a bakról Matskássi és *Hentzenberger* honvédtiszt, akik bevitték a többi sebesültek közé. *Kálózdi* honvéd-törzsorvos, mivel a magyar hadsereg visszavonulása megkezdődött, már éppen távozni készült; de Matskássi az ajtóhoz állott és kijelentette, hogy a törzsorvost addig innen ki nem bocsájtja, amíg sebesült barátján nem segített. Kálózdi erre végrehajtotta a műtétet, levágta a fönkrezüzött jobbkart. A grófot aztán szekéren Marosvásárhelyre vitték, hol újabb műtétet láttak szükségesnek és Esterházy itt — édesanyja ápolása mellett — hosszabb ideig feküdt dr. *Csiky* József orvos vendégszerető házában. Azonban sebe nem tudott végleg begyógyulni. Kezeltette magát Kolozsvárt, aztán a nagyvárad Püspök-fürdőben és végre is egy évvel később — 1850-ben — Pesten *Kovács Sebestyén* Endre segített rajta, aki csontszilánkokat talált a beforratlan sebben. Kovács kezelése mellett a szilánktól megszabadult és a seb végre teljesen begyógyult.

A nagyszebeni csata óta folyton betegeskedő gróf (aki 1849 április 9-én Bemtől megkapta a katonai érdemrendet és főhadnagyi kinevezést) 1849 nyarán szüleivel éppen a Püspök-fürdőben időzött, midőn megjött az orosz sereg közeledésének híre. Ez elől Esterházyék Szilágynagyfaluba mentek, Kálmán gróf sógorához, Bánffy Albert báróhoz. Itt értesültek a világosi fegyverletételről. Kálmánnak testvérbátyja, *Miguel* gróf, mint a Sándor-huszárok kapitánya Görgey alatt szolgált, e hirre a gróf édesanyjával bátyja fölkeresésére indult. Az oroszok által megszállott Nagyváradon tudták meg, hogy a honvédtisztek nagyrésze, köztük valószínűleg Miguel gróf is, az aradi vár foglya. Tehát tovább mentek, Arad felé. Útközben találkoztak a kaptulált honvédsereg egyes csapataival, elcsigázott, lerongyolódott, kiéhezett emberekkel, akik a kukoriczaföldek termését úgy nyersen ették.

Aradon megtalálták Miguel grófot, akit a haditörvényszék 16 évi börtönre ítélt, melyből négyet ki is töltött. Vitézségének, katonai rátermettségének ő is sok jelét adta a szabadságharcz folyamán. Itt csak azt említjük, hogy Esterházy Miguel gróf volt a debreczeni csata után parancsnoka az önfeláldozó hátvédnek, mely Nagy Sándor hadtestének visszavonulását ritka bravurral fedezte.

A nemzeti elnyomatás első évében a gyűlöletes *Urbán* Károly tábornokot tették meg kolozsvári ugynevezett vidékparancsnoknak. Urbán, akit Bem többször elvert s két ízben ki is vert Erdélyből, elrendelte, hogy nála mindenki jelentkezék, aki a honvéd-hadseregben szolgált. Jelentkeznie kellett tehát Esterházy Kálmán grófnak is. A tábornok szívélyesen fogadta a grófot és öntelt mosolylyal kérdezte tőle:

— Waren Sie zugegen, als ich den schönen Rückzug in die Bukovina machte?

A gróf igenlő válaszára Urbán ismét kérdezte:

— Nichtwahr, das war schön?

Esterházy helyeslőleg bólintott a fejével. Ha a tábornok nem talált egyéb dicsekedni-valót, mint azt a megfutamodást, neki végre is nem volt ebben semmi kifogásolni valója.

Urbán sorozó bizottság elé utasította a grófot, mely kimondotta a karját vesztett huszártisztról, hogy: untauglich für immer és ily értelemben állították ki elbocsátó levelét.

A gróf azután hosszabb külföldi útra indult, melyről 1854-ben tért vissza és a rákövetkező esztendőben átvette gyalui uradalmának kezelését.

Odaadó buzgalommal, lelkesen és áldozatkészen vett részt minden társadalmi mozgalomban, mely az abszolutizmus szomorú évei alatt az erdélyi magyarság életkedvének ébrentartására, a nemzeti erőök tömörítésére irányult. Különösen sokat fáradozott az Erdélyi Múzeum, a gazdasági egylet és a színház ügyében. Irodalmi munkássággal is foglalkozott és számos geológiai, bányászati, általában a természet-tudományok körébe vágó cikket írt. A kulturális és gazdasági élet minden terén egyik legtevékenyebb s legjelesebb munkatársa volt Erdély Széchenyijének, Mikó Imre grófnak. Külföldön szerzett tapasztalatai tömémentelen szép tervet fakasztottak elméjében, hogy miként

lehetne a magyar nemzet szellemi és anyagi erejét gyorsabb tempóban fejleszteni, mert hiszen a műveltség és a jólét erősebb kiküzdője s biztosítója egy nép szabadságának, mint a fegyver. Maga is kísérletet tett, hogy a saját vidékén jelentékenyebb gazdasági, főleg erdőüzemek létesítésével hatalmas lendületet adjon a közjólétnek. De nem számolt eléggé a helyi viszonyokkal, a rendelkezésre álló anyagi forrásokkal és súlyos vagyoni veszteséggel kellett abbahagynia nemcsak hazafiasan kigondolt próbálkozását. Az általa megtört úton tovább haladva, mások — később — milliókat jövedelmező vállalatokat alapítottak.

A hatvanas évek elején résztvett a vármegyei mozgalmakban. Az 1865-diki utolsó erdélyi országgyűlésen mint fogarasi követ jelent meg és az Unió megvalósítása, az alkotmány helyreállítása után, az akkor már Erdélyszerte nagyrabecsült, népszerű Esterházy Kálmán gróftól Kolozsvár egyik kerülete küldötte 1867-ben képviselőnek a magyar országgyűlésre. A másik kerületet Mikó Imre gróf képviselte.

Nem sokáig maradt a képviselőház tagja. Még ugyanabban az esztendőben, 1867 szeptember 5-én, kinevezték Kolozs vármegye, majd pedig egyszersmind Kolozsvár város főispánjának. A megye és a város közigazgatásának, összes egyéb közállapotainak az új viszonyokhoz, új igényekhez mért átalakításában, ebben az igazán alapvető munkában — Esterházy gróf mindenütt *többet* tett, mint amennyire hivatali állása kötelezte. Példás munkásságú, erélyes, szigorú, de pártatlan és igazságos kormányzója volt a két törvényhatóságnak. A tisztviselők szerették és politikai ellenfelei — még nehéz harcok közepett is — csorbítatlan tisztelettel övezték személyét.

A vármegye és a város művelődési, közgazdasági és társadalmi mozgalmainak kezdeményezése s előmozdítása körül folytonosan igen jelentékeny szerepet vitt. A mivel hasznos reformokban, közérdekű intézményekben első főispánsága alatt gazdagodtunk, azoknak megvalósításában Esterházy Kálmán grófnak majd mindenütt megvolt a személyes érdeme.

Mint a kolozsvári nemzeti színház választmányának elnöke, majd pedig — a főispáni állásról 1885-ben történi lemondása után — mint a színház intendánsa, maradandó érdemeket szerzett az országos műintézet megerősítése és kifejlesztése körül.

Néhány évvel később megválván intendánsi állásától is, ismét országgyűlési képviselő lett. 1887-től egészen 1905-ig a gyalui kerületet képviselte az országgyűlésen és több cikluson át jegyzője is volt a képviselőháznak. „Magas férfias alakja — így ír róla *Mikszáth* — úgyszólván kiegészítő része volt a parlamentnek. Nyájas, szeretetreméltó modora mindenkit lebilincsel. Beszédek nem igen tartott a Házban, de a klubbeli társalgásban olyan volt, mint a kovász a tésztában. Komoly higgadsággal szólott hozzá mindenhez és bizonyos mérséklettel, olyan illedelmes hangon, mely a régesrégii tisztos magyar politikusokra emlékeztetett. Volt benne valami belle esprit, a mivel minden megjegyzésének némi színt és illatot tudott kölcsönözni. Némelykor egészséges bölcsesség nyilatkozott észrevételeiben, a mi rendszerint az erdélyi észnek a sajátsága.“

Mikor az 1905-diki választásokon a szabadelvűpárt kisebbségbe jutott, a párt hivatalos jelöltjével szemben a koalíciós többség Esterházy Kálmán grófot választotta meg jegyzőnek. A gróf nem vállalta a megbízatást, a mely ellenkezett saját pártja jelölésével, de az inczidens a megbízatást, a tiszteletről, melylyel iránta a képviselőház a lélenken tanuskodott a tiszteletről, melylyel iránta a képviselőház a legádázabb tusák közepett is pártkülönbség nélkül viseltetett.

Kolozsvárt viselt állásai közül Esterházy Kálmán gróf 1887-ben már csupán az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöki tisztét tartotta meg, melyet akkor éppen tíz év óta viselt. Midőn 1909-ben a Múzeum megünnepelte ötvenéves jubileumát, az akkor hetvenkilencz esztendőös Esterházy gróf — és ez egyik jellemző bizonyítéka volt fiatalos buzgalmának és tetterejének — maga utazott Erdélyben városról-városra, hogy a Múzeum alapításában résztvevő törvényhatóságok fejeit és más érdekelteket az ünnepélyre személyesen hívja meg. Ugyancsak személyesen járt el a jubileum érdekében a kormánynál, sőt két ízben Bécsbe is elutazott, hogy megnyerje az ügy iránt a király érdeklődését, a mi sikerült is.

Hanem a közélettől való visszavonulás nyugalomát csak négy esztendeig élvezhette. 1910-ben, tehát nyolczvan éves korában, eleget tett a Khuen-Héderváry-kormány felhívásának és visszatért Kolozsvármegye és Kolozsvár város főispáni állásába, melyre az akkori viszonyok között őt találták a legalkalmasabb férfitúnak. De már kezdetől fogva úgy vállalta a második főispánságot, hogy ő ezt ideiglenes megbízatásnak tekintí, a melytől kész bármely pillanatban visszalépni. Példás pontossággal és lelkiismeretességgel végezte törvényszabta főispáni teendőit, valamint a reprezentációs kötelességeket, sőt ezentúl is sokat tett egyes intézményekért. Azonban ha valami olyan terv merült föl, a melynek keresztülvitele a főispán részéről huzamosabb veletörődést kívánt, nem egyszer említette, hogy ő hosszabb idejű munkával járó feladatra nem vállalkozik, mert esetleg nem tudja azt befejezni.

— Minden napot, a melyre ébredek, ajándéknak nézek, mondotta egy alkalommal. Igyekszem pontosan elvégezni a mai napra eső dolgomat, mert a holnapra az én koromban már nem szabad biztosan számítani.

Főispánsága harmadik évében többször kérte fölmentését, melynek a kormány, minthogy Esterházy gróf sógora, *Bethlen Ödön* gróf személyében sikerült alkalmas utódot találnia, 1913 július havában eleget is tett.

A király és a kormány meleg elismerése, a két törvényhatóság közönségének tüntetően megnyilatkozott osztatlan tisztelete kísérte Esterházy grófot, midőn nyugalomba ment. Ő felsége a távozó főispánt (a ki 1885-ben, a főispáni állásról történt első lemondásakor, a Lipóterend lovagkeresztjét kapta volt), a valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki.

Azonban most sem búcsuztunk *véglegesen* Esterházy Kálmán gróftól. Számítottunk s méltán számíthattunk is arra, hogy a helyi közéletben s társadalmi mozgalmakban jövőre is tevékenyen fog

résztvenni, a mire annál több alkalmá nyílt, mert addig Gyaluban élt családjával állandó lakósul Kolozsvárt telepedett meg.

Egészsége, frissége, életkedve, elméjének és kedélyének befogadó képessége fölött jóformán nyomtalanul suhant el több mint nyolcz évtized. Szíve, tüdeje, gyomra — az élet három forrása — egészen a legutolsó hónapokig olyan hibátlan volt, mint akár egy húszéves ifjúé. Pedig az a szerve, a mely fizikai életerőnket leginkább fogyasztja, az agya nem pihent meg soha egy pillanatra sem. Elméje a legutolsó napokig megőrizte fiatalos ruganyosságát, tisztaságát, kivételesen gazdag aktivitását és bámulatos emlékező tehetsége mindvégig teljes épségben maradt. Nem csupán régmúlt dolgokról tudott a legapróbb részletekig menő pontossággal számot adni, hanem közelmúlt eseményeknek s dátumoknak is élő lexikona volt, a mi öreg embereknél már ritkán fordul elő. A mit valaha — akár régen, akár újabb időben — átélt, látott vagy hallott, az mind megmaradt emlékében és ha valaki hozzáfordult tájékoztatásért, azután pedig esetleg még utána nézett a tőle hallott adatoknak, a legparányibb tévedést sem fedezhette föl az Esterházy gróftól nyert információban.

Emlékező tehetségének segítségére jött éles ítélőképessége s tárgyilagossága. Emlékünkben sokszor átalakul emberek és dolgok képe, a szerint, hogy valamikor kellemes vagy kellemetlen benyomást tettek-e reánk? Kedves emlékeink túlságosan megaranyozódnak, a rosszak pedig hova-tovább mindinkább eltorzulnak. És még professzionátus történetírón is megесik, hogy később történelmivé vált alakok egész előbbi életének folyását mind csak annak a cselekedetnek, talentum-megnyilatkozásnak szemüvegén át látja, mely az illető államférfiút, hadvezért, tudóst, író, művészt idők múltán nagygyá tette. Így került néha már a bölcsőben fekvő csecsemő lábára koturnus és így diktálnak bele már a gyermek elméjébe krisztusi nagyszerű tulajdonságokat vagy pokoli indulatokat.

Esterházy grófot tökéletes tárgyilagossága megóvta ily eltévelyedésektől, valamint attól, hogy egyes személyeket s dolgokat későbbi kifejlődésük szerint ítéljen meg. Az ő elbeszélésében olyanak jelennek meg az emberek és az események, a milyenek valóban lehettek azon a napon, melyről éppen szó van.

A legjobb, legszellemesebb előadók egyike volt. Főlényesen ura tárgyának, minden gondolatának és igazi mestere a nyelvnek. Olyan választékosan, jellemzetesen nem sokan tudnak magyarul *írni*, mintahogy a gróf rögtönözve *beszélni* tudott. És még kevesebben tudják írásban is oly tökéletes formába önteni tárgyukat s gondolataikat, mint ahogyan élőszóval ő tette. Az a közvetlen s megkapó báj pedig, a mely előadását bearanyozta, írott szóval éppen visszaadhatatlan.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1910-ben tiszteleti tagjának választotta meg Esterházy Kálmán grófot. Ezt a megemlékezést a gróf fejedelmi módon viszonzta, azzal, hogy a Társaság ülésein három alkalommal tartott szabad előadást 1848/49-diki élményeiről.

Tüneményes sikert ért el velök. Hatvan esztendő t meghaladó

távolságából csodásan éles szemmel és tiszta ítéllettel tudott visszapillantani a szabadságharcz eseményeire. Elbeszélése oly eleven, színes és meggyőző volt, hogy lelkünk mélyéig áthatottak a dicső napok hevületei.

Egy szemernyi sem volt benne a vén embernek, vagy akár csak az öregedő embernek savanyú konzervatívizmusából. Tőle sohasem lehetett hallani a panaszos sohajtást, hogy: „az én időmben“ ez vagy az másként volt. A változó időkben mindig a *mai* napot vallotta a maga idejének. Csodálatosan fiatal lelkében a mult sohasem kelt harcra a jelennel. Meglátta, megértette és magáévá tette az éppen szereplő nemzedék új igényeit, irodalmi és művészeti ízlését, minden újítását, divatját, anélkül, hogy megtagadjon valamit abból, a mit azelőtt jónak és becsesnek tartott. A mult és a jelen zavartalan összhangban élt lelkében és minden helyzethez úgy tudott alkalmazkodni, mintha mindig csakis abban élt volna.

Meglett sőt öregedő emberek öregnek érezték magukat társaságában és a körkülönbség, mely közte és a nyolczvan éves „aggastyán“ közt volt, eltűnt a fiatal ember szemében. Rangját, korát egyszerűen elfeledtette, hanem azért egyéni kiváló tulajdonságaival, ötletességével, hódító szeretetreméltóságával mégis elsőnek maradt minden körben, ahol megjelent.

Amíg ő maga csupa figyelem, előzékenység és szolgálatkészség volt, addig nem tűrte mástól a maga számára a legkisebb szolgálatot sem, még annyit sem, hogy valaki bár közelebb toljon egy pohár vizet, mely után odanyúlt. Meglehet, hogy ez a következetes ellenzése amiatt is volt, mert hiányzott az egyik karja és nem akarta azt a balhíttel keltetni, mintha neki szüksége volna bármiféle segítségre. A minthogy nem is volt.

Jobbkarja hiánya szinte díszelül szolgált, nem azért, mert a hazáért vesztette, hanem, mert bénasága valami sajátos báj és előkelőséget adott járásának, mozdulatainak.

Egyszer szóba került, hogy érzi-e néha az elveszett jobbkarját? Mert az ilyen érzéki csalódás béna embereknél néha elő szokott fordulni.

Esterházy gróf egy pillanatra elgondolkozott és aztán komolyan feleli:

— Igen . . . mai napig érzem s bizonyára mindig érezni fogom azt a három újamat, melylyel 1848-ban a czukorgyári kaszárnyában a magyar alkotmányra felesküdtem.

Már túl volt nyolczvanötödik életévén, mikor egyetlenegy parányi testi fogyatkozás mutatkozott rajta: kezdett néha nehezen hallani. De csak éppen néhanapján vehették ezt észre rajta.

A New-York kávéházban ültünk, ahol betegeskedése előtt rendszeresen megjelent egy kis társaság körében. Az asztalhoz odavetődik egy úr, a ki valamit hosszasan magyaráz a grófnak.

Esterházy gróf közömbösen a levegőbe néz és úgy tesz, mintha egy szót se hallana abból, amit hozzá beszélnek.

Odasúgom az illető úrnak:

— Kissé hangosabban beszéljen.

A gróf erre hozzám fordul és nyugodtan mondja:

— Hagyja csak... Meghallom én azt, a mit meghallani akarok.

A magyarázó úr elhallgatott és pár perc múlva illedelmesen elbúcsuzott a társaságtól.

Mintaképe volt az igazi arisztokratának és az igazi demokratának. Ahogy Shakespeare mondja egyik alakjáról, hogy: király minden ízében! — úgy lehetett róla elmondani, hogy úr volt minden ízében. Finom előkelő, méltóságteljes úr — és pontos szolgája a nemes kötelességeknek, melyeket rangja reá rótt. A noblesse oblige formáit és lényegét senkiben sem találhatjuk meg hiánytalanabbúl, mintahogy ő benne megvoltak. Viszont senkisé nem tudja — tekintet nélkül rangra, foglalkozásra, társadalmi állásra — jobban megbecsülni az embereket csakis egyéni értékük szerint, mintahogy ő tudta.

Sok csapás érte életében, sok nehézzel küzdelmen kellett átvergődnie, de ezek észrevehető nyomot nem hagytak lelkében, kedélyében. Sorsával elégedettebb embert nem ismertem, mint Esterházy Kálmán grófot. Ha valaki panaszkodott az élet nehézségeiről, azt tanácsolta, hogy tegyen úgy, mint ő tett. Szállítsa le az igényeit, mert minden elégedetlenség forrása egyedül a túlzott igény. És minél szűkebb körre szorítja valaki igényeit, annál elégedettebb lesz, annál függetlenebb ura magának és helyzetének.

Az utazás, a világlátás mindig szenvedélye volt. Kora fiatalságától kezdve többször beutazta Európa nagy részét és nyolczvan éves korán túl is — második főispánsága idején — tett néhány nagyobb utat. És az a szigorú pontosság, melyről kötelességei teljesítésében volt ismeretes, mint utazót is jellemezte Esterházy Kálmán grófot. Napról napra előre meg volt állapítva úti programja, amelytől soha még egy órára sem tért el, ha tőle nem függő akadályok közbe nem jöttek. Amikorra elutazása előtt jelezte hazaérkezését, pontosan azzal a vonattal jött meg. Nem is kellett tőle erre vonatkozólag értesítést várni.

Szerette a zenét. Első főispánsága korában sokat tett Kolozsvárt a klasszikus zene művelése érdekében. Maga is művészien játszott harmóniumon. Mikor Zichy Géza gróf egy vadászatot elvesztette jobbkarját, Esterházy Kálmán grófot hívták meg hozzá, hogy oktassa Zichyt a balkéz használatában. A később európai hírnévű vált főúri zongoraművész Esterházy gróf ösztönzésére adta rá magát, hogy hát próbáljon csupán félkézzel zongorázni.

A mint később a legszebb öreg ember lett, épp úgy volt a maga idejében a legszebb, legdélcezegebb fiatalember Erdélyben. Magas, sugár termete, szénfekete szakállal körített markáns arcza, végtelenül jószágos szemei, melyek azonban alkalomadtán imponálóan kemény nézésűek is tudtak lenni: egész megjelenése igazi ideáljává tette a magyar férfiszépségnek. Daliás természetét az aggkor is csak alig észrevehetőleg hajlította meg.

Mikor betegeskedni kezdett és tisztában volt azzal, hogy élete a végéhez közeledik, saját halálának eshetőségéről, mint régebben,

egészen közömbös hangon beszélt. A legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy a ki meghaladta nyolczvanadik évét, legfeljebb annyit kívánhat, hogy elmulása könnyű legyen.

Karolina-téri lakását 1915 május havától kezdve nem hagyhatta el, bár csak élete utolsó napjaiban lett ágyban fekvő beteg. Maga fogalmazta meg végakarátát, gyászjelentését is, csupán az elhalálozás és a temetés időpontjának hagyva helyet.

1916 januárius utolsó napjaiban jobboldali szélhűdés érte, utóbb tüdőlobot kapott, mely februárius 9-dikén délután $1/25$ órakor kioltotta életét.

(Kolozsvár.)

Hegyesy Vilmos.